

O Tadeuszu Kantorze, etnograficznym rysowniku i o zachowanych fotografiach z Wielopola Skrzyńskiego w zbiorach IDO

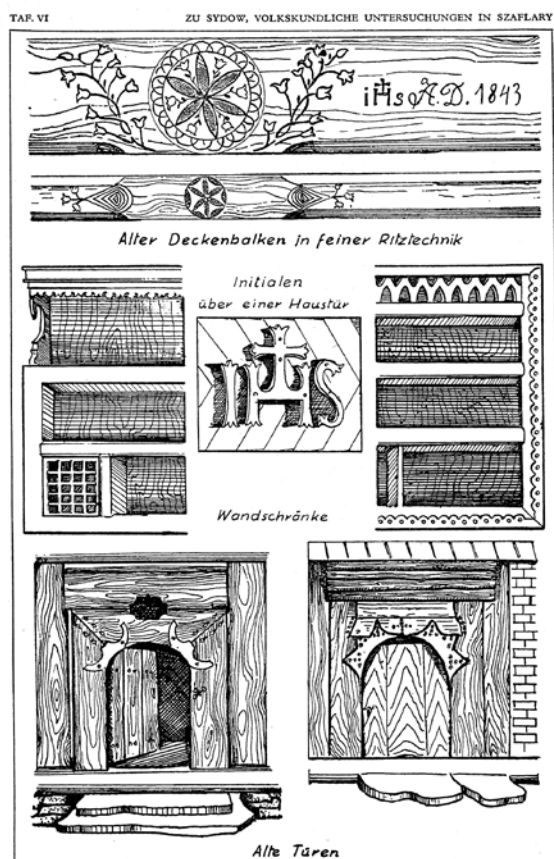
Tadeusz Kantor w czasie II wojny na siedem miesięcy znalazł zatrudnienie w powołanym przez Niemców w kwietniu 1940 roku Institut für Deutsche Ostarbeit (IDO), znanym też jako Ostinstitut, zlokalizowanym w budynkach zamkniętego przez okupanta Uniwersytetu Jagiellońskiego¹. W publikacjach poświęconych Artyście jedynie odnotowuje się ten fakt. Autorki uznały więc, że warto podzielić się kilkoma dodatkowymi informacjami związanymi z tym „etnograficznym” epizodem w biografii Artysty.

Tadeusz Kantor pracował jako rysownik w jednej z kilkunastu sekcji IDO – Sektion Rassen- und Volkstumsforschung (Sekcja Rasowo-Ludoznawcza), od 1 września 1942 do 31 marca 1943 roku². Z niemieckiej dokumentacji wynika, że początkowo został przypisany do Referatu Etnologii, kierowanego wówczas przez wiedeńską antropolog dr Elfriede Fliethmann, natomiast w wykazie osobowym sporządzonym na początku 1943 roku figuruje już jako pracujący na potrzeby całej sekcji³. Ani w archiwaliach, ani we wspomnieniach pracowników IDO autorki nie natrafiły na informacje, które mówiłyby o okolicznościach podjęcia przez Tadeusza Kantora decyzji o zatrudnieniu się w tej niemieckiej placówce. W instytucie pracowała liczna grupa Polaków, co było uwarunkowane zarówno charakterem i wielością zadań, jakie miała realizować ta placówka, jak i nieznanomością języka polskiego w przypadku niemieckich i austriackich badaczy. Wymuszało to korzystanie z doświadczenia i umiejętności dużej grupy miejscowych naukowców i pracowników technicznych, w tym także fotografów i rysowników. Nie ma jednak zbyt wielu informacji na temat przebiegu rekrutacji Polaków. Z okupacyjnych wspomnień pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego wynika np. że uznanym naukowcom niemieccy badacze osobiście proponowali podjęcie pracy w tej placówce. Niektóre osoby znalazły się w niej niejako automatycznie, po przejęciu przez IDO pomieszczeń i personelu kilku uniwersyteckich instytutów. Inni zatrudniali się szukając możliwości zarobkowania, by przetrwać ciężkie okupacyjne czasy – zapewne tak było w przypadku Tadeusza Kantora, dla którego zajęcie rysownika w IDO nie wiązało się z takimi obciążeniami jak jego poprzednia praca w Służbie Budowlanej (Baudienst)⁴. Fakt, że Tadeusz Kantor nie jest tylko rysownikiem lecz również artystą, niewątpliwie był znany kierującemu Sektion Rassen- und Volkstumsforschung dr Erhardowi Riemannowi. Przy nazwisku Kantora w dokumencie przedstawiającym skład personalny sekcji, oprócz zadań jakie wykonuje, umieścił on bowiem odręczny dopisek „Kunst”⁵.

Teresa Bałuk-Ulewiczowa w swojej książce *Wyzwolić się z błędnego koła. Institut für Deutsche Ostarbeit w świetle dokumentów Armii Krajowej i materiałów zachowanych w Polsce*, zastanawia się nad faktem, dlaczego w obszernym materiale o działalności Sektion Ras-

sen- und Volkstumsforschung zebranych przez anonimowego informatora dla polskiego podziemia, pojawia się tylko nazwisko Kantora bez imienia, a w przygotowanych na tej podstawie meldunkach i biuletynach AK jego osoba zostaje pominięta. Autorka sugeruje, że być może uczyniono to z ostrożności, „ochraniając jego żydowskie pochodzenie”⁶. Jednak biorąc pod uwagę fakt, że już we wcześniejszych niemieckich dokumentach znajdują się pełne dane osobowe Tadeusza Kantora, to sugestie takie nie wydają się zasadne. Zresztą w swojej książce zamieszcza ona kopię wypełnionego formularza „Anmeldung – Zgłoszenie o wstąpieniu do pracy” w Staatstheater des Generalgouvernements, na którym widnieje także podpis Tadeusza Kantora, a w jednej z rubryk tego dokumentu zawierającej pytanie: „Czy zgłoszony jest żydem?”, odnotowano odpowiedź: „nein”⁷.

Krótkie informacje zawarte w dwóch zachowanych dokumentach wskazują na czym konkretnie polegała praca Tadeusza Kantora. W niemieckim opisie struktury i składu sekcji odnotowano: „aktualnie sporządza etnograficzne rysunki”, a w sprawozdaniu przygotowanym dla władz polskiego podziemia, anonimowy autor odnotował: „wykonuje rysunki i mapy dla doktor Sydow”⁸. Etnograf z Berlina, dr Ingeborg Sydonow, wraz z kilkusobową ekipą prowadziła w lipcu i sierpniu 1942 roku badania terenowe w Szaflarach i Wito-wie. Wprawdzie rysunki etnograficzne wykonywał tam Wilhelm Tabor, oddelegowany z filii lwowskiej IDO do pomocy niemieckiej badaczce, ale wszystko wskazuje na to, że właśnie Tadeuszowi Kantorowi powierzono sporządzenie ilustracji do publikacji Sydow, na podstawie szkiców wykonanych wcześniej w terenie. Wydaje się więc, że, z bardzo dużym prawdopodobieństwem, właśnie jemu przypisać można autorstwo co najmniej kilku tablic z planami zabudowań i misternie, artystyczną ręką, przedstawionych detali podhalańskiej architektury, zamieszczonych w artykule niemieckiej badaczki opublikowanym w 1943 roku w czasopiśmie „Deutsche Forschung im Osten” – artykule będącym trzecią częścią podsumowania badań w Szaflarach⁹.



Rysunki detali architektonicznych zamieszczone przez Ingeborg Sydow w tekście jej publikacji, wykonane prawdopodobnie przez Tadeusza Kantora.

Odejście Tadeusza Kantora z IDO, wedle wspomnianego wcześniej polskiego dokumentu, było wynikiem zabiegów samego artysty: „zwolniony na własną prośbę”¹⁰. Zresztą w 1943 roku, w miarę jak sytuacja niemieckiej armii na frontach II wojny pogarszała się, problemy związane z finansowaniem instytutu, powodowały, że stopniowo ograniczano liczebność polskiego i niemieckiego personelu sekcji, jak i zakresu prowadzonych w terenie badań antropologicznych i ludoznawczych. 29 marca 1943 roku Riemann informuje swojego zwierzchnika, że nie sprzeciwia się, aby „Der Pole” Tadeusz Kantor 1 kwietnia 1943 roku przeszedł do pracy w Staatstheater des Generalgouvernements¹¹.

Dodajmy jeszcze, że w dokumentacji zebranej przez zespół pracowników Instytutu Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddziałowe Biuro Archiwizacji i Udostępniania Dokumentów w Krakowie, znajduje się kopia pisma z 15 września 1959 roku, skierowanego do Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie przez Naczelnika Wydziału II w Krakowie, informującego o rezultatach rozmów przeprowadzanych z byłymi polskimi pracownikami IDO w związku z postępowaniem przeciwko dwóm niemieckim historykom sztuki z Sektion Kunstgeschichte (Sekcji Historii Sztuki) oskarżanym o działanie na szkodę kultury polskiej. Znalazła się tam

uwaga: „Zamierzamy przeprowadzić na ten temat rozmowy ze znanym artystą, malarzem krakowskim Tadeuszem Kantorem, który dopiero w ostatnich dniach wrócił z podróży do Francji, z prof. UJ Dobrowolskim i dr Sewerynem dyr. Muzeum Etnograficznego, którzy również pracowali za okupacji w tym Instytucie. O wynikach rozmowy powiadomimy dodatkowo”¹². Czy Tadeusz Kantor składał takie wyjaśnienia, nie udało się nam dotąd ustalić; pozostałym dwóm osobom zatrudnienie w IDO przypisano pomyłkowo.

Warto też wspomnieć, że szukając śladów Tadeusza Kantora w niemieckiej dokumentacji związanej z działalnością IDO, zwróciło naszą uwagę kilka fotografii z Wielopola Skrzyńskiego wykonanych w 1942 roku. Natrafiono na nie w Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie (obecnie Dział Dokumentacji Kontekstów Kulturowych), gdzie w wyniku kwerendy zidentyfikowano jako pochodzące głównie z Sektion Rassen- und Volkskulturforschung ponad 500 kart inwentarzowych z załączoną fotografią. Ich odnalezienie zawdzięczamy wiedzy i doświadczeniu pracowników tegoż archiwum¹³. Zapamiętały one bowiem istotny szczegół, a mianowicie to, że karty niemieckiego inwentarza fotograficznego różniły się nieco kolorem od standardowych kart polskich, co umożliwiło „wyłowienie” ich spośród liczącego kilkadziesiąt tysięcy zdjęć muzealnego archiwum uporządkowanego tematycznie. Wśród tego zbioru znalazło się też kilka fotografii, które opatrzone były informacją: „Fot. Propagandaamt, Kraków 1942”. Cztery z nich wykonane zostały w Wielopolu Skrzyńskim a jedna w sąsiednim Gliniku¹⁴. Mimo, że w przeciwieństwie do pozostałych, nie posiadały pieczętki „Institut für Deutsche Ostarbeit” i nie podano nazwiska autora, to jest bardzo prawdopodobne, że stanowiły część tworzonego w Sektion Rassen- und Volkskulturforschung archiwum fotograficznego. Zarówno bowiem ta sekcja jak i inne, współpracowały z Wydziałem Propagandy przy szefie dystryktu krakowskiego, m.in. dostarczały teksty i materiał zdjęciowy dla niemieckiego periodyku „Das Generalgouvernement” bądź dla Wydawnictwa Prasowego Kraków-Warszawa, skąd jednocześnie pozyskiwały niektóre fotografie dla własnych celów¹⁵. Ponadto wiadomo też, że okolice Krosna były penetrowane przez badaczy z IDO. W archiwum IEiAK UJ wśród fotografii z Krośnieńskiego jest także jedna wykonana w Wielopolu Skrzyńskim przez Hansa Graula z Sektion Landeskunde (Sekcja Krajoznawcza). Erhard Riemann aż do ewakuacji IDO do Bawarii we wrześniu 1944 roku bardzo ściśle współpracował z organizacją VoMi – Volksdeutsche Mittelstelle (Centrala Kolonizacyjna dla Niemców Etnicznych), poszukującą na obszarze Generalnego Gubernatorstwa śladów niemieckiej krwi, czyli potomków dawnych kolonistów niemieckich, którzy pod względem rasowym mogli by być uznani za wartościowych i których w przyszłości zamierzano „przywrócić do niemczyzny”. W związku z tym od początku lipca do końca sierpnia 1942 roku prowadzono systematyczną akcję zbierania

w terenie różnego typu danych dotyczących m.in. ludności wielu gmin powiatu krośnieńskiego¹⁶. W zasobach Instytutu Pamięci Narodowej w zbiorze materiałów IDO znajduje się obszerny, choć zdekompletowany materiał z tej akcji¹⁷. Znaleźć tam można m.in. uporządkowany według rodzin spis wszystkich mieszkańców Glinika, administracyjnie należącego do gminy Wielopole Skrzyńskie¹⁸. Ponieważ w terenie zbierano dane systematycznie dla wszystkich miejscowości wchodzących w skład gminy, badacze z IDO zapewne gromadzili też dokumentację dla Wielopola Skrzyńskiego. Bardzo możliwe więc, że odnalezione fotografie są jej częścią, o czym mógłby świadczyć fakt, że jedno ze zdjęć według oryginalnego opisu ma przedstawiać „stare domy kolonistów”.

Elżbieta Duszeńko-Król, analizując zbiór fotografii znajdujących się w zasobach Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ wykonanych lub pozyskanych z różnych źródeł przez pracowników Sektion Rassen- und Volskumsforschung, a w części także innych sekcji, zwraca uwagę na dającą się zauważyć selektywność oraz tendencyjność doboru i sposobu fotografowania

osób i obiektów. Kontrastowo rysowany był wizerunek polskiej wsi i jej mieszkańców w stosunku do sąsiadów – potomków kolonistów niemieckich, tak by wykazać różnice poziomu cywilizacyjnego. Podobna tendencja widoczna jest w przypadku przedstawiania społeczności żydowskiej w porównaniu z reprezentantami innych grup ludności¹⁹. W przypadku fotografii z Wielopola Skrzyńskiego ich treść i data umieszczona w opisie wskazują, że wykonane zostały tuż po pogromie części wielopolskich Żydów i deportacji pozostałych. Tymczasem sfotografowana „licytacja mebli żydowskich” przedstawiona jest tak, jakby nie miała związku z dokonaną wcześniej przez Niemców zbrodnią. Widoczni są tu tylko chłopci i granatowy policjant. Przytoczmy więc krótki fragment opisu dramatycznych wydarzeń, jakie rozegrały się wówczas w Wielopolu Skrzyńskim, zamieszczony przez Romana Lipę w jego książce *Z naszej przeszłości*:

Niemcy wśród zgromadzonych dokonali selekcji, wybierając starych i chorych (...) w liczbie 42 osoby – mężczyźni i kobiety (...). Załadowane na furmanki



Fotografie kart zachowanych w Muzeum Etnograficznym w Krakowie z Wielopola Skrzyńskiego ze zbiorów IDO (1942). (Opisy: patrz na następnej stronie).



Opis fotografii na karcie: „Licytacja mebli żydowskich w Wielopolu (dopisek: Skrzyńskim pow. Ropczyce).
Fot. Propagandaamt, Kraków 1942”, MEK III/40380/F.



Opis na karcie: „Żydowski «dom mieszkalny» w Wielopolu (dopisek: pow. Ropczyce).
Fot. Propagandaamt, Kraków 1942”. MEK III/34594 /F.



Opis fotografii na karcie: „Licytacja mebli pożydowskich w Wielopolu (dopisek: Skrzyńskim pow. Ropczyce).
Fot. Propagandaamt, Kraków 1942”, MEK III/40380/F.



Opis na karcie: „Stare domy kolonistów. Rynek-Wielopole (dopisek: pow. Ropczyce).
Fot. Propagandaamt, Kraków 1942”. MEK III/34593/F.

S e k t i o n
Rassen- und Volkstumsforschung.

Krakau, den 29. März 1943.

Herrn
Dr. Dannbeck

im Hause.

Der Pole, Tadeusz Kantor, der bisher als Zeichner bei der Sektion Rassen- und Volkstumsforschung angestellt war, hat die Möglichkeit zum 1. April 1943 als Theatermaler beim Staatstheater des Generalgouvernements angestellt zu werden. Von Seiten der Sektion bestehen gegen seine sofortige Freigabe keine Bedenken.

ATC 29/3

Aufbau und Personalstand der Sektion
Rassen- und Volkstumsforschung
Stellvertretender Sektionsleiter: Dr. Anton Fiksel.

1.) Referat für Anthropologie.

Referent Dr. Götting - derzeit in Feld.
Assistentin Frl. Sydow - derzeit überstellt in Ref. Ethnologie.
poln. Hilfskraft - Dr. Bronisław Jasicki - derzeit überstellt in Ref. Ethnologie.

2.) Referat Ethnologie.

Referent Dr. Anton Fiksel - derzeit in Feld.
Referentin Dr. M. Fikselmann - derzeit Vertreterin des Herrn Dr. Fiksel.
Rudolf Stark - alpenkonditionale Hilfskraft.
Frau Gertraud Reimelt - deutsche Sekretaria und Dolmetscherin für polnisch und russisch.

Polnische Hilfskräfte:

Frau Lucia Szewski - Statistik und Auswertung des anthr. Erhebungsmaterials.

Frl. Katalin Celaj - Schreibkraft, statist. Hilfskraft, Auswertung des anthr. Erhebungsmaterials.

* Maria Kucharska - statistische Hilfskraft, Auswertung des anthr. Erhebungsmaterials.

* Jadwiga Przytułowa - Bibliographie.

Herr Marius Plecia - alte Ethnologie des Ostens.

* Stanisław Witkowski - Präparator, Laborant.

* Tadeusz Kantor - Zeichner, derzeit mit volkswirtschaftlichen Zeichnungen beschäftigt.

Beauftragte:

Dr. Bolesław Bielecki - Arzt.

Ignacy Salnowski - für Blutgruppenuntersuchung vorgesehen, Statistik, derzeit Biologiehilfe.

Adam Jurekiewicz - Biologiehilfe und Photograph.

Jakob Kleiner - psychologische Hilfskraft.

Maria Kuczek - " " "

Jadwiga Kucharska - Schreibkraft.

Bronisław Szewczyk - Schreib- und Photographiehilfe.

3.) Referat Judenforschung.

Referent Dr. Sommerfeld.

Das Referat Judenforschung geniesst eine Sonderstellung und war dem stellvertretenden Sektionsleiter nicht unterstellt.

Frl. Sydow

Dr. Sommerfeld

Dr. Fiksel

Personalaufstellung der Sektion Rassen- und Volkstumsforschung
anlässlich der deutschen Osterzeit in Krakau.

1) Sektionsleitung.

Sektionsleiter: Dr. Emil Erhard Riemann (stellvertretender Leiter der Sektion: Dr. Anton Fiksel, derzeit Feldmacht).

Sekretärin: Gertraud Reimelt.

Therapeut, Schriftw.-u. Halbschreibmaschinen: Marian Plecia. (Pole)

Zeichner: Tadeusz Kantor. (Pole)

2) Referat Massenforschungs.

Referent: Dr. Heinrich Götting, derzeit Feldmacht.

Referentin: Dr. M. Fikselmann.

Hilfskraft für Massenforschung: Rudolf Stark.

Antw. Massenforsch.

Dr. Bolesław Bielecki. (Pole)

Ignacy Salnowski. "

Jakob Kleiner. "

Maria Kuczek. "

Jadwiga Przytułowa. "

Bronisław Szewczyk. "

Anna Jurekiewicz. "

Antw. Arbeitsgruppe: Dr. Bronisław Jasicki. "

Frau Lucia Szewski. "

ersetzt durch: [Janina Kucharska] "

Frl. Katalin Celaj. "

* Maria Kucharska. "

* Jadwiga Przytułowa. "

Stanisław Witkowski. "

(Präparator der Sammelammlung)

III) Referat Volkstumsforschung.

Referent: Dr. Anton Fiksel, derzeit Feldmacht

Assistentin: Dr. Ignacy Sydow

Therapeut: Bronisław Szewczyk (Pole)

Ab 1. April bis 31. Oktober 1943 werden innerhalb des Referats Volkstumsforschung 3 deutsche Volkswandler, 3 polnische Volkswandler (einschließlich Schwestern) und 5 andere Personen für eine große volkswirtschaftliche Landesaufnahme im Bereich des Generalgouvernements auf Verfügung eingeteilt.

żydowskie rodziny pod eskortą kilku Niemców odjechały do getta w Ropczycach, droga boczną przez Konice i Gnojnicę. Starcy i chorzy zostali zapędzeni na żydowski cmentarz (kirkut) gdzie została dokonana zbiorowa zbrodnia. Jedynym cywilnym świadkiem zbrodni był wielopolski sołtys Józef Długosz. (...) Przez następne dni Niemcy porządkowali żydowską własność. Wartościowe przedmioty zabrali Niemcy. Pełnowartościowe meble zostały rozprzedane miejscowym i okolicznym mieszkańcom, za niską cenę. (...). Po zakończeniu zwózki różnych rzeczy – stos został obłany benzyną i podpalony. Na płonący stos dostały się również z synagogi księgi żydowskiego pisma świętego²⁰.

Sporządzone lub wybrane dla Propagandaamt fotografii miały też zapewne przedstawiać obraz nędznego bytu żydowskiej społeczności Wielopola Skrzyńskiego – zdjęcie zrujnowanego, walącego się budynku ironicznie opisano: *Żydowski „dom mieszkalny”*.

Autorki tekstu kontynuują studia nad ujawnionymi już archiwaliami dotyczącymi działalności Sektion Rassen- und Volkstumsforschung, jak również prowadzą kolejne kwerendy i poszukiwania rozproszonej dokumentacji. Jest więc możliwe, że powrócą do historii Tadeusza Kantora, rysownika w tej sekcji, jak i do tematu badań prowadzonych przez niemieckich etnografów w Wielopolu Skrzyńskim i okolicznych miejscowościach, aby uzupełnić lub zweryfikować przedstawione tu informacje²¹.

Przypisy

- ¹ O działalności IDO pisali m.in.: Anetta Rybicka, *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Institut für Deutsche Ostarbeit. Kraków 1940-1945*, Kraków 2002; Gretchen E. Schaff, *Od rasizmu do ludobójstwa. Antropologia Trzeciej Rzeszy*, Kraków 2006; Krzysztof Stopka, *Kolekcja Sektion Rassen- und Volkstumsforschung własnością Uniwersytetu Jagiellońskiego, „Alma Mater”* 2008, nr 101, s. 40-43.
- ² O składzie personalnym, strukturze i działalności Sektion Rassen- und Volkstumsforschung zob. np. Ute Michel, *Ethnopolitische Reorganisationsforschung am Institut für Deutsche Ostarbeit in Krakau 1941-1945*, [w:] *Ethnologie und Nationalsozialismus*, red. Bernhard Streck, Gehren 2000, s. 149-166; Małgorzata Maj, Stanisława Trebunia-Staszek, *Działalność Refertu Etnologii Sekcji Rasowo-Ludoznawczej w świetle nowych materiałów źródłowych*, [w:] *Antropologia i etnologia w czasie wojny. Działalność Sektion Rassen- und Volkstumsforschung Institut für Deutsche Ostarbeit, Krakau 1940-1944, w świetle nowych materiałów źródłowych*, red. Małgorzata Maj, Kraków 2015, s. 103-144.
- ³ *Aufbau und Personalstandt der Sektion Rassen- und Volkstumsforschung*, (dokument bez daty, ale z zawartych w nim informacji wynika, że został sporządzony pod koniec 1942 roku). Maszynopis, Archiwum UJ „Stare IDO”, Box. 70 oraz *Personalausstellung der Sektion Rassen- und Volkstumsforschung am Institut für Deutsche Ostarbeit* (dokument bez daty, jego treść wskazuje, że został spo-

- ządzony na początku 1943 roku przez kierownika Sekcji dr Erharda Riemanna). Maszynopis, Archiwum UJ, „Stare IDO”, Box 71.
- ⁴ Józef Chrobak, *Tadeusz Kantor Między kościołem a synagogą* (szkic o pamięci). *Kalendarium*, [w:] Tadeusz Kantor. *Między kościołem a synagogą (szkic o pamięci)*, red. Józef Chrobak, Katarzyna Ramut, Kielce 2007, s. 59.
- ⁵ *Aufbau und Personalstandt...*, dz. cyt.
- ⁶ Nazwisko Tadeusza Kantora wymienione jest dwukrotnie w wykazie pracowników sekcji, w dokumencie zatytułowanym *Sprawozdanie nr: 1 z prac i działalności sekcji antropologicznej Instytutu wschodniego /Sektion Rassen-u. Volkstumsforschung/*. Dokładny zapis: „p. Kantor? /mężczyzna?”, a w innym miejscu: „Kantor? Artysta-malarz, wykonuje rysunki i mapy dla doktor Sydow. Zwolniony na własną prośbę. Zam. w Krakowie”. Teresa Bałuk-Ulewiczowa, *Wyzwolić się z błędnego koła. Institut für Deutsche Ostarbeit w świetle dokumentów Armii Krajowej i materiałów zachowanych w Polsce*, Kraków 2004, s. 80, 85, 100.
- ⁷ T. Bałuk-Ulewiczowa, dz. cyt., ilustracja nr 30 i 31. Krzysztof Pleśniarowicz publikuje również ten dokument, ale jedynie jego pierwszą stronę, zob. Krzysztof Pleśniarowicz, *Kantor*, Wrocław 1997, s. 44. Oryginał znajduje się w Archiwum Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie.
- ⁸ *Aufbau und Personalstandt...*, dz. cyt.; T. Bałuk-Ulewiczowa, dz. cyt., s. 85.
- ⁹ Ingeborg Sydow, *Völkischkundliche Untersuchungen in dem góralischen Dorf Szaflary Dritter Teil*, „Deutsche Forschung im Osten”, *Mitteilungen des Instituts für Deutsche Ostarbeit*, Krakau 1943, Jah. 3, H. 3, Taf. IV-VI.
- ¹⁰ T. Bałuk-Ulewiczowa, dz. cyt., s. 85.
- ¹¹ Pismo Erharda Riemanna do dr Dannbecka, Archiwum UJ, „Stare IDO”, Box. 71.
- ¹² IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Krakowie, Kwerendy Problemowe (tematyczne), 2003, 3/33, t. 8.
- ¹³ Kwerendą kierowała i sporządziła inwentarz dokumentacji IDO znajdującą się w zasobach Muzeum Etnograficznego w Krakowie, mgr Alicja Maleta.
- ¹⁴ Są to fotografie naklejone na karty o numerach inwentarzowych: MEK III/34593/F, MEK III/34594/F, MEK III/34639/F, MEK III/40380/F.
- ¹⁵ Elżbieta Duszeńko-Król, opracowując kolekcję ponad 1200 fotografii i klisz z zasobów IDO znajdującą się w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ, zwróciła uwagę na „wymianę” fotografii pomiędzy tą placówką a instytucjami i wydawnictwami propagandowymi w GG. Elżbieta Duszeńko-Król, *Kolekcja Fotograficzna Instytutu für Deutsche Ostarbeit Krakau 1940-1945. Zdjęcia z Polski*, Kraków 2014, s. 90 i inne.
- ¹⁶ Czesław Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 1970, s. 454-456.
- ¹⁷ IPN GK 113/24-46.
- ¹⁸ IPN GK 113/8.
- ¹⁹ Duszeńko-Król, dz. cyt., s. 210.
- ²⁰ Cyt. za J. Chrobak, dz. cyt. s. 58.
- ²¹ Tekst przygotowano w ramach projektu NCN „Górale podhalańscy w nazistowskich koncepcjach narodowościowych i etnopolityce w świetle dokumentów Sektion Rassen- und Volkstumsforschung”, UMO-2013/09/B/HS3/03574, kierowanego przez S. Trebunię-Staszek.